

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

En jesuit i Sverige på Karl XI:s tid
Arne, Ture J.

Fornvännen 1936(31), s. 361-363

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1936_361

Ingår i: samlar.raa.se

EN JESUIT I SVERIGE PÅ KARL XI:S TID

Katolicismens försök att återvinna det protestantiska Sverige tillbakavisades definitivt genom Uppsala mötes beslut 1593. Stränga straff hotade dem, som övergingo till Roms lära, och ett nitiskt prästerskap såg noga till, att intet ogräs vann insteg bland vetet. Från katolsk sida upphörde dock icke arbetet på att återföra de förvillade fåren — det förnämsta bytet var drottning Kristina, men åtskilliga svenska studenter lockades också över till jesuitskolorna, framför allt i Braunsberg, och uppfostrades i katolsk åskådning. För de katolska missionärerna var det förenat med stor risk att verka i vårt land. Deras enda möjlighet att uppehålla sig här var i egenkap av legationskaplaner hos de främmande franska eller kejserliga sändebuden. Att det trots dessas skydd kunde gå dem illa, visar pater Johannes Stercks historia. Denne höll efter sin husbondes, det österrikiska sändebudet, död gudstjänst under den spanske ambassadörens skydd, men Stockholms prästerskap anklagade honom, han häktades och dömdes till döden. Konung Karl XI benådade honom dock med utvisning ur riket.

Ett tjugotal år senare uppenbarade sig i Stockholm en ny medlem av Jesu orden, pater Martin Gottscheer. Det nyutnämnda kejserliga sändebudet vid svenska hovet, greve Franz Ottokar von Starhemberg, vände sig 1690 till den österrikiske ordensprovincialen med begäran att få anvisning på en kaplan, som ägde »omfattande kunskaper i apologetik och i skiljelärorna mellan katoliker och protestanter, i språk och vältalighet och som ägde vissa sällskapstalanger, så att han kunde umgås med denna världens höge och uppsatte».

Valet föll på den 42-årige Martin Gottscheer, som för tillfället var professor i filosofi.

Sin resa till Sverige tillsammans med Starhemberg har Gottscheer själv beskrivit i en lång redogörelse, som 1732 trycktes i jesuiten Joseph Stöckleins »Neuer Weltbott», tredje delen. Då denna hittills icke tycks ha blivit beaktad, förtjänar den att omnämnas, liksom pater Gottscheers senare verksamhet, som skildras i en uppsats i Theologisch-praktische Quartalsschrift (Linz 1911).

Färden gick över Danmark med en besvärlig överfart från Hälsingör till Hälsingborg. Man följde sedan den stora landsvägen över Ängelholm upp till Halmstad, där sändebudet inbjöds till gäst hos guvernören. En följande natt tillbragte ambassaden i en prästgård, vilken liksom andra prästgårdar även var gästgivaregård. Här skinnades man grundligt av prästfrun. I Småland gick det vidare norrut genom skogs- och bergstrakter upp till Linköping, »som nu i över 100 år legat försänkt i lutherdomens mörker». Katedralen skildras här i korthet liksom den i Växjö, och den äldsta kristna missionen i de båda landskapen. En avstickare gjordes till Vadstena för att bese klostret och begravningskyrkan för Birgitta, som kallas änka efter Veso, furste av Neritz. Två av nunnorna berättas ha levat i Danzig ända till 1636. Norrköping imponerade redan vid denna tid genom sin industri. Här funnos hammarsmedjor, smältugnar och allehanda verkstäder, där kop-

par och järn smältes, här drogs mässingstråd och här tillverkades »de bästa bösspipor av malm och järn, i vilket stycke arbetarna icke ha sina likar i den övriga världen. Holländarna låta här gjuta järnkanoner och andra skjutvapen. Man fabricerar också fint papper och andra varor.»

Från Norrköping fortsatte man till Nyköping och sedan till Telge, en stad med små torvtäckta trähus. »Här finner man en gravskrift med gotiska bokstäver. Den på höjden framkvällande brunnen lär ha blivit tillbedd som en gudomlighet av de gamla hedningarna.»

Över Withia (Fittja) ankom man slutligen ganska uttrötad till Stockholm, där ambassaden slog sig ned i det Stenbockska palatset.

I Stockholm verkade pater Gottscheer ivrigt bland sina trosförvanter men sökte även kontakt med svenskarna. Han berättar, huru han lät måla 14 stora bilder i naturlig storlek av berömda nordiska helgon till utsmyckande av sin gudstjänstlokal, nämligen Ansgarius, Birgitta, Erik, Katarina, kung Olov, biskop Henrik, Eskil, Sigfrid, David, Botvid, Heringarius (Hergeir), Simon i Birka, Wittmar och Nitvard.

Han skrev ihop små skådespel, som uppfördes av ungdomen, och lät denna deklamera framför krubban vid julen och vid Kristi grav under påsken. Själva kungen och hovet besökte dessa tillställningar.

Vanligen föreställer man sig konung Karl XI såsom en den stränga ortodoxins man. Av pater Gottscheer lovordas han emellertid för sin tolerans och det beskydd han lämnade den jesuitiskaatern. Han föranstaltade till och med en teologisk disputation i Uppsala 1692, där pater Gottscheer fick tillfälle att framlägga ett förslag till sammansmältning mellan den lutherska och katolska kyrkan, varvid den senare ville göra en del eftergifter i kulten, om blott den förra accepterade den katolska tron. Ärkebiskopen i Uppsala och de teologiska professorerna ville emellertid inte lyssna på dessa förespeglningar, men akten avslutades med en bättre måltid, där Martin Gottscheer placerades närmast universitetets rector magnificus.

Mot slutet av sin verksamhet i Stockholm lyckades pater Martin få 6 unga svenskar sända till Rom för att utbildas till präster. År 1698 lämnade han Sverige, men glömde därför inte bort att arbeta på dess återförande i den katolska kyrkans modersköte. I staden Linz i Österrike, där ända sedan 1500-talet funnits en jesuitisk undervisningsanstalt, lyckades han 1710 upprätta ett Collegium nordicum för unga svenskar, danskar och sachsare. Kollegiet gynnades med rika anslag av kejsar Joseph och Carl VI samt flera av högadeln och åtnjöt påvarna Innocentius XII:s och Clemens XI:s beskydd.

Till Collegium nordicum hörde flera hus och en kyrka, som kallades Betlehem. I denna kyrka uppställdes 14 altaren, rikt utsmyckade och troligen ägnade de 14 förut omnämnda nordiska helgonen. Kyrkan begåvades av pater Martin med »härlig, av Rom bekommen avlat och med diverse relik, särskilt av den helige svenske konungen Erik». Till dennes och de båda heliga konungarna Knuts och Olofs ära kallades kollegiet de tre heliga konungarnas collegium. Uppgiften om Sant-Eriksrelikerna påminner om

den lärde Uppsalaprofessorn Schefferus' försäkran i hans bok *Upsalia antiqua*, att klockaren i Uppsala domkyrka manipulerade något självväldigt med Eriksrelikerna och att de som funnos kvar i skrinet kanske icke voro så äkta.

De svenska helgonen lät han även måla för kollegiikyrkan, och av flera gjordes kopparstick. Dessa infördes jämte böner och litanior i en särskild bok »*Nordische Andacht*», som trycktes »för att deras (helgonen) i Sverige utslocknade ära skulle bevaras i Österrike».

Collegium nordicum leddes i 10 år av pater Gottscheer, vars bild finnes upphängd i museet i Linz. En svensk konvertit, pater Johann von Galdenblad, som varit i drottning Kristinas tjänst, stod sedermera ända till 1736 i spetsen för detsamma. Åtskilliga skandinaviska ynglingar lockades till Linz, vanligen med en etapp på vägen i Schwerin, och utbildades till katolska präster.

Under Joseph II:s regering år 1787 upphävdes slutligen kollegiet. Byggnaderna försåldes och de härför erhållna medlen överlämnades till en studiefond. Kollegiets bibliotek, som måhända även innehöll svensk litteratur, donerades till stiftet i Kremsmünster. Av studiefonden lära stipendier ha utgått till svenska, norska och danska ynglingar ända fram till världskrigets dagar. Den gamla byggnaden, som i Linz går under namnet »*Nordico*», finnes ännu kvar.

T. J. Arne.

En jesuit i Sverige på Karl XI:s tid återgår i allt väsentligt på en artikel av samma förf. i Soc.-Dem. den 30 aug. 1922.